

HAHNER PÉTER:

Óvatos optimizmus

■ Száray Miklós–Szabó Péter–Závodszy Géza–Salamon Konrád: *Történelem I–IV. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001–2003*
 ■ Száray Miklós–Kaposi József: *Forrásközpontú történelem. Történelem I–IV. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006*
 ■ Herber Attila–Martos Ida–Moss László–Tisza László: *Történelem I–VI. kötet. Reáltanoda Alapítvány, Budapest, 1993–1997*
 ■ Gönczöl Enikő–Újvári Pál–Bihari Péter–Repárszky Ildikó–Dupcsik Csaba: *A befejezetlen múlt. Történelmi tankönyvcsalád hat kötetben. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001–2005*
 ■ Dr. Horváth Andrea–Horváth Levente Attila–Kövér Lajos–Pelyach István–Dr. Bencsik Péter: *Történelem tankönyvcsalád. Mozaik Kiadó, Szeged, 2005–2006*

Középkori történelmünk tragikusan korán elhunyt kutatója, Engel Pál tizenhárom éve e szavakkal foglalta össze a *Rubicon* folyóirat hasábjain a történelemtankönyvek átolvasása utáni érzéseit: „...El kellett szomorodnom. Ha létezik olyan tárgy, amit érdekesen lehet tanítani, a történelem biztosan ilyen. Ez azonban az oktatásban nem mutatkozik meg. Ez a tantárgy bizony unalmas. Sőt, nagyon unalmas... A megannyi érdekes, illetve fontos ismeret helyett mit találunk a tankönyveinkben? Sívár szóözünt olyasmiről, ami nagyrészt mellőzhető volna.” Engel Pál hangsúlyozta, hogy nem a tankönyvek szerzőit kívánja bántani, és pontosan megfogalmazta az iskolai történelemtanítás alapvető problémáját: „A hagyományos gyakorlat szerint a középiskolában annak a magvát tanuljuk meg, amit majd az egyetemen lesz alkalmunk bővebben megismerni. Ezért egy középiskolás tankönyv igazából nem más, mint egy egyetemi tankönyv kivonata, annak mintegy zsanírozott változata. Értelmeszerűen rövidebbnek kell lennie, mert kevesebb fér bele, de gondolatmenete, felépítése, tartalma lehetőleg legyen ugyanolyan. Ennek aztán az a következménye, hogy a tananyagból a diákban nem marad meg semmi. Nem is maradhat, mert szakszerű – szakszerűségében pedig unalmas.” Pedig a középiskolai történelemtanításnak nem a történetek képzését kell előkészítenie – hiszen a diákok elenyésző hányada foglalkozik majd hivatásszerűen a történelem oktatásával vagy kutatásával – hanem bizonyos alapismeretek közvetítésén kívül az lenne a fő feladata, hogy felkeltse az érdeklődést a fiatalokban a történelem iránt.

Vajon hogyan vélekedne Engel Pál manapság, ha fellapozhatná a boltokban és az iskolai könyvtárakban fellelhető történelemtankönyveket? Őt persze a magyar középkor története érdekelte leginkább, s ezért írhatta le, hogy „tartalmukat tekintve tankönyveink egészében véve korrektek... Az adataik kifejezetten korszerűek.” Én az egyetemes történelem újkori fejezeteit lapozgatom, s nem lehetek ennyire elégedett. A legtöbb középiskolában használatos gimnáziumi tankönyvsorozatban még mindig megtalálhatjuk a marxista-leninista történelemszemlélet maradvá-

nyait. A harmadikosok számára írott kötetben angliai abszolutizmusról és angol polgári forradalomról olvashatunk, pedig ma már egyetlen brit történész sem használja ezeket a szakki-fejezéseket. Martin Malia, a Kaliforniai Egyetem professzora így írt a forradalmakról utolsó, *History's Locomotives* (A történelem mozdonyai, 2006) című kötetében: „Egy nagy forradalom alapjaiban nem társadalmi-gazdasági jelenség, hanem politikai-alkotmányos és kulturális-ideológiai. Más szavakkal: egy ilyen forradalom nem az átmenetet jelzi az egyik termelési módból a másikba (mint például a »feudálisból« a »burzsoába«), vagy az ország egyik gazdasági fejlettségi szintjéről a másikba (mint például a merkantilistából a kapitalistába vagy a »tradicionalisból« a »modernbe«), bár több-kevesebb efféle átalakulásra nyilvánvalóan sor kerülhet a forradalmak során. Egy nagy forradalom azonban, lényegét tekintve nem más, mint egy totális nemzeti rendszer általános válsága.” Ha tankönyvíróink elfogadnák végre ezeket a következtetéseket, máris megszabadulnának attól a problémától, hogyan vezethette az 1848-as magyar „polgári” forradalmat oly sok önzetlen és kiváló nemesember. De tankönyveink többségében még mindig odabiggyeszti a forradalmak elé a semmit meg nem magyarázó s az esetek többségében inkább félrevezető „polgári” vagy „polgári demokratikus” jelzőket. Vagyis továbbra is egy-egy termelési móddal próbálják jellemezni a világtörténelmi korszakokat, s olyan abszurdításokat olvashatunk kötetekben, hogy a XIX. század első felében még voltak Európában „feudális” monarchiák. A felvilágosodás pedig természetesen a polgárság „eszmeiségét” képviseli (Závodszy Géza: *Történelem III.* 20. o.), Rousseau pedig a francia forradalom „szellemi atyja” (23. o.). Az efféle leegyszerűsítések saját egykori tankönyveim hangnemet idézik fel, pedig azokat még a boldog emlékeztető hatvanas években írták.

Tankönyveink többségének szerkezete még mindig olyasmit sugall, hogy az erőszakos forradalmi mozgalmak a történelem legfontosabb eseményei, szerzőik szinte teljesen megelégednek a békés, parlamentáris úton végrehajtott reformok eredményeiről. Závodszy Géza *Történelem III.* című kötetében négy fejezet ismerteti a francia forradalom eseményeit (Napoleon nélkül), s még az amerikai polgárháborút is az Egyesült Államok „második forradalmának” nevezik. A forradalmak jelentőségének felnagyítása maga után vonta a forradalmak tekinthető személyiségek előtérbe állítását, akár megérdemlik ezt, akár nem. Évtizedek óta bosszantott, hogy az amerikai polgárháborút ismertető fejezetben ugyanakkora kép mutatja be John Brown (alaposan megséppített!) portréját, mint Abraham Lincolnét. Az előbbi ugyanis egy idegbeteg, terhelt, ártatlan személyeket halom-

ra gyilkoló terrorista volt, maga Lincoln ítélte el őt a legélesebben. Tankönyvünkben mégis afféle felszabadító hősként jelenik meg, s az újabb kiadásban csak annyi változott, hogy Lincoln és John Brown arcképei mellé odabiggyesztették Ülő Bika szíu főnökét is.

Ezt az aránytalanságot sajnos a legújabb tankönyvekben is megtalálhatjuk. A *Forrásközpontú történelem* című sorozat megfelelő kötetében több mint húsz oldalt olvashatunk a francia forradalomról (újfent Napoleon nélkül!). Nem csoda, hogy a tanárok és a diákok egyaránt arról panaszkodnak, hogy „a francia forradalom nagyon bonyolult”. Pedig nincsenek „bonyolult” vagy „egyszerű” történelmi események, csak bonyolult vagy egyszerű módon előadottak.

Éz az új tankönyvcsalád az érettségi követelmények megváltozásának megfelelően a viszonylag kevés „tanulnivaló” mellett sokkal több szöveges forrást, képet, térképet, táblázatot és kérdéssorozatot tartalmaz a régebbi tankönyveknel. Az elgondolás ígéretes, de jó lenne, ha a sorozat szerzői nem tekintenek véglegesnek sem a szerkezetet, sem a szöveget, mert akad itt néhány tévedés, és a történelemszemlélet terén is érezhetőek még az elmúlt évtizedek előítéletei. Vajon tudja a szerző, hogy amikor a magyar gyakorlatot követve „jakobinus diktatúrának” nevezi az 1793–94-es időszakot, ezzel tulajdonképpen a leninista szóhasználatot fogadja el? Még a marxista Albert Soboul, a Francia Kommunista Párt tagja is „forradalmi kormányzat” néven emlegette ezt a korszakot hazánkban számtalanszor kiadott monográfiájában. A „jakobinus diktatúra” elnevezés csak azért terjedhetett el, mert a „proletárdiktatúra” utal – pedig ahogy Lenin államában sem a proletárok kormányoztak, úgy a forradalmi Párizsban sem a Jakobinus Klub tagjai hozták meg a döntéseket. Hogy miért ragaszkodnak egyes tankönyvszerzők továbbra is e pontatlan, meg tévesztő elnevezésekhez? Valószínűleg pusztán megszokásból.

Sajnos a *Forrásközpontú történelem* című sorozat újkort bemutató kötetében is megtalálhatjuk az elavult terminológia valamennyi elemét: a feudális nagyhatalmakat, a hűbéri terheket, s ugyanolyan leegyszerűsítő a társadalmi csoportok bemutatása, mint a korábbi tankönyvekben. „A régi rend híveit összefoglalóan királypártiaknak nevezhetjük. E csoport zömét az arisztokrácia és a nemesség alkotta” – olvashatjuk például Száray Miklós *Történelem III.* című kötetének 26. oldalán. Vajon nem tudja a szerző, milyen sok anizstokrata támogatta a reformokat, és hogy éppen a parasztok fogtak fegyvert a köztársaság ellen? A társadalmi hovatartozás távolról sem határozza meg a politikai nézeteket. És mikor tűnik már el az a régi tévhit, mely szerint a francia Lajos Fülöp király rendszere „a pénzarisztokráciának kedvezett”? Mikor veszi észre valaki, hogy itt nem „pol-

gárkirályról”, hanem „polgártárs-királyról” van szó? Miért kell a marxista-leninista megbélyegzés gyakorlatát követve „kispolgári szocialistának” nevezni a párizsi kommun vezetőit? (181. o.) Valódi szocialista továbbra is csak marxista lehet?

A hazánk történetét bemutató fejezetek szerencsére jóval megbízhatóbbak és pontosabbak, de a távoli kontinenseket ismertető szövegrészekben igen sok a leegyszerűsítés. „Az amerikai polgárháború alapvetően gazdasági érdekek miatt robbant ki...” – olvashatjuk Száray Miklós *Történelem III.* kötetében, a 194. oldalon. Nem azért robbant ki inkább, mert a déli államok a rabszolgatartást féltve kiléptek az Unióból, az északi államok viszont helyre akarták állítani a nemzeti egységet? Ha „alapvetően” és „végső soron” mindig csak a gazdasági érdekekre hivatkozunk, ezzel jóvátehetetlenül leegyszerűsítjük a történelmet, s valami olyasmit sugallunk, hogy minden rossznak a gazdaság az okai, akik önös érdekeik miatt összefognak a többi ember ellen. Vajon mikor ismerik el végre tankönyvíróink, hogy az emberiség történelmének bizonyos fordulatait a gazdasági érdekekkel lehet megmagyarázni, más fordulatokat során azonban jelentősebbnek bizonyultak az új eszmék, a politikai megfontolások, a technikai újítások vagy éppen egy nagyobb járvány?

Örvendek, hogy a nem európai népek történelme is egyre nagyobb teret nyer a tankönyvekben. A felületes megállapítások azonban a legújabb kötetekben is felbukkannak. A *Forrásközpontú történelem* harmadik kötetében például azt olvashatjuk, hogy az amerikaiak „az őslakosság (indianok) jelentős részét kiirtották...” (63. o.) Az indianok nagy része a fehérék által (nem tudatosan!) behurcolt betegségektől pusztult ki, majd kultúrájuk megsemmisítése miatt lélekszámuk a XIX. század végéig egyre csökkent. A XX. században azonban gyorsan megnövekedett, s ma már legalább annyian vannak, mint a fehérék terjeszkedésének megkezdése idején. Nem elegendő tehát új szerkezetben és új eszközökkel bemutatni a történelmet, ha nem közlünk pontos adatokat, s nem vetjük el teljes egészében a régi előítéleteket és legendákat.

Engel Pál e szavakkal fejezte be idézett írását: „Az aztán, hogy ezek a könyvek még szórakoztatóak is legynek, már olyan fényűzés, amit az ember nem is mer kívánni.” Vajon mennyire keltek fel a hallgatók kíváncsiságát ezek a tankönyvek? Félek, hogy nem elég, s hiányolom az emlékezetes portrékat, az izgalmas csataleírásokat, a szórakoztatóbb anekdotákat. A világtörténelem főszereplői között elképesztő és lenyűgöző egyéniségek akadnak: zseniális örültek, akik új útra terelnek egy-egy birodalmat (mint I. Péter cár), nagyszerű asszonyok, akik sikeresebb uralkodónak bizonyulnak a férfiaknál (mint I. Erzsébet, Nagy Katalin vagy

Mária Terézia), és bölcsek, akik évtizedeken át készülődnek a kormányzásra, majd váratlanul mindent tönkretesznek (mint II. József). A tankönyvekből azonban csak sápadt és jellegtelen portrék tekintenek ránk, egy-egy uralkodó osztály érdekeinek képviselői. Tankönyvíróink még a híres „boldogtalan asszonyok”, Stuart Mária, Mária Antónia, Erzsébet királyné vagy Jacqueline Kennedy iránti meg-megújuló érdeklődést sem képesek kihasználni. És miért ne tudhatnák meg diákjaink a tankönyveikből, hogy milyen történelmi alapja van Drakula, a gölem, a Vasárlarcos vagy éppen Nostadamus legendájának?

Ha mégis óvatos optimizmussal léphetünk ki a tankönyvboltokból vagy az iskolai könyvtárakból, az annak a ténynek tulajdonítható, hogy a tankönyvválaszték mégiscsak egyre bővült az elmúlt évek során. A vállalkozó szellemű történelemtanárok ezért igen sok tankönyvcsalád közül válogathatnak. Aki történelem felvételre készíti elő diákjait, annak még mindig a Reáltanoda Alapítvány több mint egy évtizede megjelent, hatkötetes sorozatát ajánlhatjuk, Herber Attila és szerzőtársai műveit. Ez a leglátványosabb illusztrált, legrészletesebb tankönyvcsalád, melynek szerzői jó érzéssel Bibó István elemzését idézték fel a francia forradalom bemutatása során. *Máig sem értem, miért nem kapta meg a neki járó megbecsülést – talán azért, mert a diákokat visszamissztizta a hat vaskos kötet?*

Ha ez így van, akkor *A hűfajjalalmú* című sorozat jóval „kavicsdűb” köteteként ajánlhatjuk a tanároknak és az elmélyült olvasgatásra kevésbé hajlamos diákok figyelmébe. A Bilhavi Péter által szerkesztett sorozat kötetekéim szerzői alaposan megismerkedtek a világtörténelem legmodernebb szakirodalmával, és nem csak a magyar nyelven kiadott monográfiák eredményeire támaszkodtak. A kötetből nem hiányoznak a forrásszövegek szemelvényei, s ráadásul remek portrék találhatók bennük olyan hírességekről, mint Jeanne d'Arc vagy Leonardo da Vinci.

A legérdekesebb új tankönyvek pedig Szegeden születtek meg, s akkor is fel kell rá hívnunk a figyelmet, ha nem a középiskolások, hanem általános iskolások számára íródtak. A tanárok által „Mozaikos tankönyvek” néven emlegetett sorozat kötetét nemcsak festmények reprodukciói, térképvázlatok és táblázatok díszítik, hanem rendkívüli részletességgel s pontossággal elkészített, színes és látványos rajzok is. Főlissorozat és munkafüzetek egészítik ki a tankönyvcsaládot, amelynek szerkesztői nyíltan arra törekedtek, hogy elszórakoztassák és lekössék a diákokat. „Keresd meg a kakukkozókat!” – szólítják fel az olvasót a középkori városkép tanulmányozására, amelyen a korhű részletek között megbúvik egy-egy bankautomata vagy gyorsétterem-reklám. Aki mindezt túlszának tekinti, gondoljon arra, hogy a történelem tanulmányozása rejtélyfejtésként is felfogható, az egymáshoz illő és egymáshoz nem illő részekesek összeillesztéséért. Annyi azonban bizonyos, hogy a „Mozaikos tankönyvek” öleltes és szellemes szerkesztői be tudják bizonyítani a diákoknak, hogy a történelem érdekes és szórakoztató.